

Rok Stergar

“POLITIČNI CILJI SLOVENSKE INTELIGENCE”

Nekaj drobcev o vohunih in vojakih¹

“Ker hujskajo le slovenski politični vodje in njihov tisk, medtem ko je večina slovenskega prebivalstva cesarju zvesto in avstrijsko usmerjena, je na mestu ostrejšje ukrepanje proti voditeljem in nasploh močnejše poudarjanje državne miselnosti s strani deželne in osrednje vlade, cesar je po vseh znamenjih zelo manjkalo.”²

Tako se konča intriganten spis, ki ga je marca 1916 za cesarsko in kraljevo poveljstvo jugozahodne fronte sestavil major avditor dr. Albin Schager in ki sladostrastno našteva vse stare vojaške zamere ter ne skriva, da je pisec krilatice nemškega kanclerja Bethmann-Hollwega o odločilnem spopadu med Germani in Slovani razumel kot navodilo za obračun z avstrijskimi Slovani. Odlomek sem vzel za iztočnico tega za-

pisa o političnem in vohunskem delovanju armade na Slovenskem v času prve vojne. Seveda si ne domišljam, da bi to bil popoln pregled medvojnega vojaškega vmešavanja v politiko in s tem povezanega političnega obračunavanja s Slovenci. Kaj takega bi zahtevalo več časa in prostora; naj le ponovim že skoraj dvajset let stare besede Janka Pleterskega:

“Absolutistični vojni režim v Avstriji, posebej še preganjanja Slovencev, omenjajo vsa slovenska dela, ki govore o razmerah med prvo svetovno vojno na Slovenskem, nobeno med njimi pa ne režima ne preganjanj ne obdela sistematičneje, kaj šele izčrpno.”³

Siceršnji razvoj želim tako predstaviti le sumarno, v tekstu pa bom podrobneje obravnaval zgoraj navedeno knjižico, ki je vredna posebne predstavitve.⁴ Tekst o političnih ciljih slovenske

¹ Že po oddaji članka je izšla knjiga Janka Pleterskega, Dr. Ivan Šušteršič 1863-1925. Pot prvaka slovenskega političnega katolicizma. V njej avtor v poglavjih Furor patrioticus, “Samo Avstrija je naše upanje” in Kranjski Pilsudski? precej obširno piše tudi o nekaterih temah, obravnavanih v pričujočem članku. Na to se mi zdi vredno opozoriti. Zlasti pa velja ponoviti opozorilo Janka Pleterskega v op. 9 na 336. strani, da Walter Lukan pripravlja v zbirki ARS Viri objavo dokumentov o političnih načrtih vojske s Slovenci, zbranih v dunajskem vojnem arhivu.

² Die politischen Ziele der slowenischen Intelligenz, Im März 1916, str. 16.

³ Janko Pleterski (ur.), Politično preganjanje Slovencev v Avstriji 1914-1917. Poročilo vojaške in vladne komisije Viri 1, Ljubljana 1980, str. 6.

⁴ V okviru širše teme poročilo omenja Walter Lukan (prim.: Walter Lukan, Zur Biographie von Janez Evangelist Krek (1865-1917), neobjavljena disertacija, Wien 1984, I. zvezek, str. 202, 203; posebej op. 211). Drugih omemb v slovenskem zgodovinopisju zaenkrat nisem zasledil.

intelligence nam daje dober vpogled v logiko, ki je stala za takratnim dogajanjem. Daje nam vpogled v logiko vsesplošne zarote, v logiko skritih namenov in kolektivne krivde, v logiko - naj mi bo dovoljeno sposoditi si že malo pozabljen izraz - "napadov na JLA". Poleg tega pa nam - v primerjavi z nekaterimi drugimi viri - odkriva, da je prav v mariborskem frontnem poveljstvu, pristojnem za slovenske dežele, vladalo Slovencem posebej nenaklonjeno vzdušje. Ko danes beremo ta umotvor, se ob tem zlasti zabavamo in se čudimo intelektualnim akrobacijam pisca, vendar hkrati ne moremo pozabiti, da so bile posledice takšnega iskanja sovražnikov za marsikoga hude. Toda začnimo na začetku.

Medvojna vojaška vohunska dejavnost med domačim prebivalstvom ter njene posledice gotovo predstavljajo temnejšo plat sobivanja prebivalstva slovenskih dežel in avstrijske armade. V zaostrenih razmerah so na dan prišle vse predvojne zamere in vojska je v vojni očitno videla dobrodošlo priložnost za poravnavo starih računov. Vojaški vrh je vojne razmere, ki so vedno naklonjene ribarjenju v kalnem, ob asistenci civilnih oblasti izkoristil in vojska se je vse bolj vključevala v vodenje države.

Seveda položaj tudi pred vojno ni bil popolnoma jasen. Četudi vojaki formalno sploh ne bi smeli imeti nikakršne vloge v političnem življenju, kajti aktivni oficirji (in tudi vojaki na službenju vojaškega roka) niso imeli niti volilne pravice,⁵ so mnogi našli pot mimo takih omejitev in v ozadju igrali pomembno vlogo v politiki. Tako cesar kot njegov nesojeni naslednik Franc Ferdinand sta v armadi videla trdnega garanta za obstoj države. Prestolonaslednik - ki je bil, če gledamo povsem formalno, tudi poklicni vojak - je med drugim v nekem pismu, ki ga je poslal v Celovec svojemu nekdanjemu pribočniku podpolkovniku vitezu Kraussu von Elislagu, zapisal, da je:

*"... edina in najbolj zanesljiva opora monarhije in dinastije - armada. [...] kdor ogroža armado, mi gre do srca in ne morem preboleti, da bi bile staroslavne tradicije armade izročene na milost in nemilost revolucionarni bandi in hordi."*⁶

⁵ Vasilij Melik, Volitve na Slovenskem 1861-1918, *Razprave in eseji 10*, Ljubljana 1965, str. 140.

⁶ Pismo nadvojvode Franca Ferdinanda poslano Heinrichu Ritterju Kraussu von Elislagu z Dunaja

S tako zaslombo je bila vojska *de facto* tudi politična sila in vrhu armade ni bilo posebej težko vpliva uporabiti sebi v prid. Razvpiti primer ljubljanskega župana Ivana Hribarja priča, da so se bili visoki častniki pripravljani spustiti v vsakovrstna mešetarenja, da bi odstranili armadi (oziroma vplivnim posameznikom v njenih vrstah) neljubega politika. V svojih spominih Hribar trdi, da je njegovo nepotrditev na mesto ljubljanskega župana v navezi z njegovim političnim nasprotnikom Ivanom Šušteršičem izposloval general Oskar Potiorek.⁷

Znano je tudi, da je poveljstvo 3. korpusa, ki je bilo pristojno za slovenske dežele, že vse od aneksijske krize zbiralo podatke o sumljivih srbofilih, panslovanih, iredentistih in antimilitaristih, da bi jih v primeru vojne lahko takoj internirali. V času balkanskih vojn je poveljstvo korpusa svojo pozornost še posebej usmerilo na sumljive Hrvate in Slovence, ki naj bi jih v primeru spopada s Srbijo, Rusijo ali z Italijo nemudoma pozapri.⁸

Položaj celotnega častniškega korpusa pa je bil kajpak drugačen. Močna povezanost narodnega vprašanja s politiko je slednjo v armadi, ki se je dičila z nadslovesnostjo, napravila za tabu temo. Zvestoba častnika naj bi pač veljala monarhiji in cesarju, ne pa stranki ali narodu.⁹ Vendar bi bilo predrzno trditi, da so bili oficirji apolitična bitja; gotovo so imeli mnogi še kako izoblikovana mnenja tudi o politiki, a ni bilo zeleno, da bi jih izražali.

V avstro-ogrski armadi je bilo zgledno urejeno tudi jezikovno vprašanje. Častniki so ob nemščini morali obvladati tudi polkovni jezik (ali jezike) - *Regimentsprache*, ki je bil odvisen od jezika rekrutov. Za polkovni jezik je veljal vsak jezik, ki ga je govorila vsaj petina vojakov v

29.4.1903 (original in prepis v zapuščini Kraussu von Elislagu; Nachlaß Krauss von Elislagu, B/1408: 4, Kriegerarchiv (KA), Dunaj). *Revolucionarna banda in horda so bili seveda Madžari.*

⁷ Ivan Hribar, *Moji spomini, I. del*, Ljubljana 1983 str. 363, 364. *Primerjaj tudi Igor Grdina*, Ivan Hribar nič več župan (v: Slovenska kronika XX. stoletja. 1900-1941, Ljubljana 1995, str. 106, 107).

⁸ Janko Pleterški, Avstrija in Slovenci leta 1912-1913, *Kronika*, let. 23/1975, št. 2, str. 117, 118.

⁹ Častniki so morali med drugim že v kadetnici podpisati izjavo (Revers), da s svojo častno besedo jamčijo, da ne pripadajo nobeni tajni družbi in da: "[sic] auch in Zukunft niemals in eine solche eintreten werde." (prim. npr. Revers Hermannu Kunstla; v: Qualifikationsliste Hermann Kunstl, *1889; Qualifikationsliste, KA).

polku. Tako je bila več kot polovica vseh samostojnih enot dvo-, tro- ali celo štirijezična.¹⁰ Skladno s tem je morala večina častnikov poleg nemščine pri svojem delu z vojaki uporabljati vsaj še en jezik.

Vendar pa je položaj nemščine kot poveljevalnega jezika veljal za nedotakljivega. Še med svetovno vojno, ko je šlo monarhiji za nohte, so vojaški krogi zavračali uvedbo slovenščine za jezik poveljevanja v enotah kranjskih strelcev:

*“Če bi bila pri kranjskih strelcih uvedena slovenščina kot poveljevalni jezik, bi bil to nevaren prejudic, saj bi pozneje slovanski poslanci lahko sklicevali na to, da je nekaj, kar je bilo mogoče pri tej formaciji, možno izpeljati tudi pri drugih enotah.”*¹¹

Čeprav je bilo nesorazmerno veliko častnikov Nemcev, ne bi mogli reči, da pripadniki drugih narodov niso mogli napraviti kariere v vojski. Vrsta primerov nas prepričuje o nasprotnem; visoke čine je doseglo tudi nekaj Slovencev in celo Judov. Odličen poznavalec častniškega korpusa, ameriški zgodovinar István Deák meni, da je bila armada v dobri meri *“etnično slepa”*.¹²

Kot rečeno, sta se položaj in vedenje armadnega vrha z začetkom svetovnega spopada precej spremenila. Izredne razmere in konec vsakršnega parlamentarnega nadzora so šle na roko tistim, ki so si želeli položaj doma urediti sebi po volji. Z vrsto ukrepov, ki so bili sprejeti v prvih mesecih vojne, so bile ukinjene ali omejene številne pravice in vojaško sodstvo je v vrsti primerov dobilo kompetence tudi nad civilisti. Po vstopu Italije v vojno je slovenske dežele dodatno prizadela še razglasitev za *“območje armade na bojišču”*, ki je civiliste podredila pristojnosti vojaških naglih sodišč.¹³ Moč vojske je v dvojni monarhiji tako narasla, da se v historiografiji govori o vojaškem absolutizmu.

Dejavnost vojaških in drugih državnih organov seveda ni ostala brez posledic; marsikdo je bil za kazen vpoklican, je končal v konfinaciji in

internaciji, zaporu ali celo pred strelskim vodom. V nekaterih delih države je bilo to posebej izrazito.

*“Simptomatične so bile aretacije zaradi Srbov naklonjenih izjav in žalitev veličanstva, nujnost ukinitve skoraj vseh sokolskih društev in nekaterih drugih srbofilskih, antimilitarističnih in socialdemokratskih združenj [...] Posebej duhovščina je burkala duhove in vpoklicati je bilo treba toliko duhovnikov ...”*¹⁴

Seveda nobeni državi ne moremo odreči pravice, da se brani pred prevratniki in vohuni. In ne gre zanikati, da je bil marsikdo povsem v skladu z zakonom obsojen za dejanja, ki jih je bil v resnici storil. Prezreti tudi ne smemo nekaterih protestov iz uradnih krogov, ki so pozivali k razumu in nepristranskosti.

*“Zaradi sedanjosti ne smemo pozabiti na prihodnost. Brezpogojno je treba prepričati, da pretirana vnema zbuja občutke, ki se stopnjujejo do sovraštva do države, ki zajame najprej bližnje brez krivde prizadetih, nato pa vse širše kroge in se končno razbohoti v nevarnost za državo, ki se je ne da več zatreti z miroljubnimi sredstvi. [...] Žal se tako čez mero postopa z aretacijami, da se mi to ne zdi nujno za zagotavljanje namenov kazenskega postopka. [...] S takim prenapenjanjem zakonsko priznanih pravic se daje potuha izgredom, ki učinkujejo zelo sramotno.”*¹⁵

Kljub navedenemu pa ostaja vtis, da se je državni aparat nesorazmerno *“uperil proti Slovincem, pa ne le nasprotnikom države, sistema ali vojne.”*¹⁶ A tudi tu lahko zaznamo razlike, če je bil položaj na Kranjskem še znosen, je bila situacija na Koroškem in Štajerskem, kjer Slovenci niso imeli prevladujočega položaja, zanje zelo zaostrena.¹⁷ Sistem preganjanja politično sum-

¹⁴ Max[milian] Ronge, Kriegs- und Industrie-Spionage. Zwölf Jahre Kundschaftsdienst, Zürich-Leipzig-Wien 1930, str. 100.

¹⁵ Okrožnica c.kr. višjega državnega pravdnika iz Gradca Amschla z dne 1. septembra 1914, Präs. Z. 77/14 (navajam po: Janko Pleterski (ur.), Politično preganjanje Slovencev v Avstriji 1914-1917. Priloge poročilom vladne komisije (izbor), Viri 2, Ljubljana 1982, str. 99), prim. tudi okrožnico c.kr. namestnika v Gradcu z dne 19. avgusta 1914, Präs. Z. 1859/30 (prav tam, str. 100).

¹⁶ Petra Svolfšak, Ovadbe, aretacije, zapori (v: Slovenska kronika XX. stoletja. 1900-1941, str. 159)

¹⁷ Janko Pleterski, Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo. Politika na domačih tleh med vojno 1914-1918, Ljubljana 1971, str. 22

¹⁰ István Deák, Der k.(u.)k. Offizier, 1848-1918, Wien - Köln - Weimar 1995, str. 122.

¹¹ Die politischen Ziele der slowenischen Intelligenz, str. 14.

¹² I. Deák, Der k.(u.)k. Offizier, str. 228.

¹³ Podrobneje Janko Pleterski na straneh 6 in 7 uvodne študije k: J. Pleterski (ur.), Politično preganjanje Slovencev v Avstriji 1914-1917. Poročilo vojaške in vladne komisije.

ljivih je deloval tako temeljito, da je za internacijo neredko zadoščalo že pijansko preklinjanje. Nekega Florjana Kozlevčarja, cerkovnika in dninarja, so tako leta 1915 ovadili, ker naj bi 11. junija istega leta doma v pijanosti pred soprogo Antonijo in hčerko Frančiško izjavil:

*“Ta stari osel (gemeint Se. Majestät [op. sestavljavca]) misli, da bode znami delal kakor bode hotel, to prvo kroglo bodem spustil v cesarja, ta druge pa v tiste pse ministre.”*¹⁸

Čez deset dni pa naj bi Florjan dodal še naslednjo veleizdajalsko misel: *“Sedaj si je cesar z dr... r. obrisal, z nami abšidarji, ne bode delal kakor bi hotel.”*¹⁹ Toda na svojo veliko žalost oblasti niso mogle zbrati dovolj dokazov za obsodbo; žena in hči obtoženega nista hoteli pričati, ta pa je vse zanikal (oziroma je, po avtoritativnem mnenju majorja avditorja A. Jekareka, *“lagal”*).²⁰ Postopek je bil zaradi tega po ustreznem paragrafu ustavljen, a pristojni vojaški poveljnik je nesrečnega Florjana kot *“politično sumljivega”* dal internirati v domobranski garnizijski zapor v Ljubljani. Toda Florjan jo je še dobro odnesel; nekateri drugi so bili zaradi žaljenja cesarjeve osebe ustreljeni.²¹

Nič čudnega ni, da je ostri in monarhiji nenaklonjeni Jaroslav Hašek o avstrijskem pravnem sistemu tistega časa zapisal: *“Tu je izginila večidel vsa logika in § je zmagal, § je davil, § je ponemčeval, § se je smejal, § je grozil, odpuščal pa ni.”*²²

Podobno usodo kot neznani Florjan Kozlevčar pa so doživeli še mnogo bolj znameniti Slovenci: Ivan Hribar, Fran Maselj-Podlimbarski, Fran Ilešič in drugi.²³

Mnogi drugi pa so se ustrezno prilagodili *“duhu časa”* in brez večjih posledic prebrodili težavno obdobje. Kajti dolg jezik in preveč iskrenosti v takšnih časih nista bila zaželeni lastnosti,

kot je Ivanu Hribarju v pogovoru menda modro zatrdil dr. Ivan Tavčar:

*“Vojska je vojska, [...] zato je treba previdnosti, zakaj ob takem času je semtertje nevarna že kaka fraza, za katero bi se v normalnih razmerah nikdo ne zmenil. Zato bom jaz na primer igral takšno hinavščino, da se bo svet čudil.”*²⁴

Igralski talent dr. Tavčarja je bil očitno nemahen, saj je sestavljavca *“Političnih ciljev slovenske inteligence”* uspešno pretental. Naj je bil sicer še tako neprizanesljiv do slovenskih politikov, je dr. Schager o tedanjem ljubljanskem županu pohvalno zapisal:

*“Kar zadeva sedanjega voditelja liberalnih Slovencev dr. Tavčarja, je lahko njegovo osebno obnašanje, odkar je župan Ljubljane (od 1911), označeno kot neoporečno...”*²⁵

Vendarle tudi oprezni dr. Tavčar ni uspel predvideti, da ne bo odgovoren le za svoja dejanja, ampak tudi za dejanja svojih političnih sopotnikov. Če uporabimo besede armadnega majorja avditorja:

*“...seveda pa tudi njega zadeva odgovornost za politično delovanje njegovih strankarskih tovarišev.”*²⁶

Slabše kot njen soprog jo je odnesla gospa dr. Tavčarjeva, ki je storila kar dve nezaslišani dejanji. Leta 1910 je v Beogradu s srbskim kraljem Petrom plesala *“srbski narodni ples kolo”*²⁷ in ob izbruhu vojne ni odložila reda sv. Save 4. stopnje, ki ga je bila dobila malo za tem obiskom srbske prestolnice.²⁸

Prav čudno je, da je bila ob vseh teh nedopustnih prestopkih, ki jih je sicer previdni dr. Tavčar dovolil v lastni hiši in v stranki, skupna ocena tako dobra. Da so morali biti kriteriji za uvrstitev med izbrance res strogi, priča tudi dejstvo, da mednje ni bil uvrščen niti monarhiji do konca zvesti dr. Šušteršič. Klub svoji *“hiperlojalnosti”*²⁹

¹⁸ *Dopis etapne komande No. 3171 z 28. junija 1915 c.kr. Policijski direkciji v Ljubljani (Zgodovinski arhiv Ljubljana (ZAL), LJU - Varia, MAG.V - vojaški urad, škatla 140/4, fol. 1159b).*

¹⁹ *Prav tam.*

²⁰ *Prav tam.*

²¹ *J. Pleterski, Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo, str. 23.*

²² *Jaroslav Hašek, Dobri vojak Švejk. V zaledju (I. knjiga), Ljubljana 1952, str. 32.*

²³ *P. Svovjšak, Ovadbe, aretacije, zapori, str. 159.*

²⁴ *Ivan Hribar, Moji spomini, II. del, Ljubljana 1985, str. 104.*

²⁵ *Die politischen Ziele der slowenischen Intelligenz, str. 15.*

²⁶ *Prav tam.*

²⁷ *Prav tam, str. 6.*

²⁸ *Prav tam.*

²⁹ *Tako Igor Grdina v: Nekronani vojvoda Kranjski - dr. Ivan Šušteršič, Zgodovinski časopis, let. 50/1996, št. 3 (104), str. 378.*

si šef SLS za svoja prizadevanja ni pridobil naklonjenosti armadnega kritika. Ta je sicer priznaval, da se je Ivan Šušteršič spretno izogibal "navadnemu hujskaštvu",³⁰ - saj je v stranki v ta namen imel dovolj drugih hujskačev - a:

"Vendarle je tudi dr. Šušteršič pri svojem političnem nastopanju v jugoslovanskem vprašanju vedno znova zastopal naziranja, ki so bila v hudem nasprotju z avstrijskim stališčem."³¹

Zaradi političnega preganjanja so slovenski poslanci po odprtju parlamenta leta 1917 večkrat interpelirali. Položaj se jim je zdel tako klavrn, da je dr. Anton Korošec na seji 15. junija 1917 v zaključku ene izmed interpelacij o stanju na jugu monarhije pribil:

"Vseh plasti slovenskega ljudstva se je polastila brezmejna togota na oblastnike in povzročitelje takega stanja; nekaj generacij ne bo moglo premagati jeze zaradi takih preizkušenj, ki po zahtevnosti, brezobzirnosti in nečlovečnosti še presegajo najhujše stiske slovenskega ljudstva med vojnami s Turki in ob času Francozov."³²

Preiskavo v interpelacijah omenjenih primerov sta opravili tako vladna kot vojaška komisija, vendar na podlagi obsežnih poročil niso bili sprejeti nikakršni ukrepi.³³ Drži pa, da je ponoven sklic parlamenta omogočil večji nadzor nad dogodki in da so bili do tedaj nekateri ukrepi že omiljeni ali odpravljene,³⁴ 2. julija 1917 pa je bila razglašena še amnestija za politične zapornike.³⁵ To pa vendar ni pomenilo, da bi se obsojeni koroški poslanec Franc Grafenauer lahko vrnil v državni zbor.³⁶

Z resničnimi ali namišljenimi političnimi prestopniki pa se niso ukvarjale le vojaške in civilne sodne oblasti ali represivni organi. Zaradi "peremptorne nujnosti z vsemi sredstvi pobijati državi sovražno in zato tudi na razmere v armadi povratno delujočo propagando, ki se izvaja v mnogih delih monarhije",³⁷ je bila avgusta 1915 v okviru vojaške obveščevalne službe ustanovljena posebna P(olitična) skupina (P(olitische)-Gruppe). Njene naloge so bile predvsem v pripravljanju: "različnih poročil o usakokratnem stanju državi sovražne propagande."³⁸ Poleg tega je skupina pod vodstvom stotnika dodeljenega generalštabu doktorja prava Richarda Turbe sodelovala pri pripravi številnih kazenskih procesov in njen vodja je na nekaterih nastopil tudi kot vojaško-strokovni sodni izvedenec.³⁹

Material za oceno stanja je skupina zbirala predvsem s pomočjo obstoječega vojaškega obveščevalnega aparata in z analizo domačega in tujega časopisja. Obdelala pa je tudi ves relevanten material, ki so ga med napredovanjem zaplenile avstro-ogrske armade (npr. material o češki dejavnosti v Rusiji, zaplenjen med ofenzivo Kerenskega).

Posamezni referati skupine so se ukvarjali s Čehi, Poljaki in Ukrajinci, Jugoslovani, Madžari in Romuni, Italijani ter mednarodnimi gibanji (socialisti, cionisti, prostozidarji...)⁴⁰ Med zanimivimi problemi, ki jih je obravnavala P-Gruppe je kot primer naveden tudi Judenburški upor.⁴¹

Že imena odsekov nam kažejo, koga so v armadnem vrhu pojmovali za državi nevarnega. Gotovo ni naključje, da se nihče ni ukvarjal z nemškimi nacionalci, prav tako tipično za vojaške je, da so si to zaslužili Madžari.⁴² Verjetno je na fronti v resnici držalo, kar so pred vojno patetično zapisali propagandisti:

³⁰ Die politischen Ziele der slowenischen Intelligenz, str. 15.

³¹ Prav tam.

³² Navajam po: Feliks J. Bister, Anton Korošec, državnozborni poslanec na Dunaju: življenje in delo: 1872-1918, Ljubljana 1992, str. 200.

³³ Prim. J. Pleterški (ur.), Politično preganjanje Slovencev v Avstriji 1914-1917. Poročilo vojaške in vladne komisije in J. Pleterški (ur.), Politično preganjanje Slovencev v Avstriji 1914-1917. Priloge poročilom vladne komisije (izbor). Pri sestavljanju odgovorov na interpelacije je sodelovala tudi P-Gruppe - o njej pišem v naslednjem odstavku -, ki je dala na voljo svoj zbrani material (prim. B/126: 535, KA).

³⁴ J. Pleterški (ur.), Politično preganjanje Slovencev v Avstriji 1914-1917. Poročilo vojaške in vladne komisije, str. 7.

³⁵ Janko Pleterški, Slovenci v politiki dunajske vlade in dvora med prvo svetovno vojno, Zgodovinski časopis, let. 24/1970, št. 3-4, str. 185.

³⁶ Josef Lukan, Franz Grafenauer (1860-1935) - Volkstribun der kärntner Slowenen, Studia Carinthiaca Slovenica 2. band, Klagenfurt/Celovec 1981, str. 256, 257.

³⁷ Dopis šefa generalštaba K. Nr. 13057 c. in kr. Vojnemu ministrstvu z dne 15. avgusta 1915 (prepis v: Nachlaß Ronge, B/126: 520, KA).

³⁸ Navajam po tipkopisu v zapuščini M. Rongeja (Nachlaß Ronge, B/126: 534, KA). Po tem tekstu sem tudi povzel delovanje P. Gruppe.

³⁹ B/126: 535, KA.

⁴⁰ B/126: 528 r, KA.

⁴¹ Rokopisni popravek na tipkopisu B/126: 537, KA

⁴² "... saj na Ogrskem vse dela za to, da bi še [...] armado uničili" je dobro desetletje prej zapisal Franc Ferdinand (Nachlaß Krauss von Elislag, B/1408: 4, KA).

*"Na eno in isto povelje dvignejo katoliki in Judje, Grki, protestanti in Turki roko v molitev in k prisegi zvestobe cesarju in domovini, na Eno povelje gredo vsi združeni smrti nasproti, kri Nemcev in Slovanov, kristijanov in Judov se na bojnem polju steka v En velik tok."*⁴³

V zaledju pa je bilo očitno vedno jasno, kdo je "naš" in kdo ne. Kdor je želel *"kljub političnemu zavezništvu z Nemci brezobzirno uresničiti svoje zelo obsežne nacionalne načrte"*,⁴⁴ je bil gotovo radikal in ni mogel računati z naklonjenostjo vojakov. Zategadelj je bilo treba zmernosti in znamenje te je bila sklonjena glava, saj zmeren je bil tisti, *"ki je znal ceniti vrednost nemške kulture."*⁴⁵

Seveda je bilo takšno stališče armade v dobri meri posledica vojski lastnega konzervativizma in obrambe *statusa quo* pa tudi pomanjkanja nasprotnih signalov od političnih vrhov in ne zgolj nemško-nacionalne usmerjenosti častnikov. A vendar je bilo tako ravnanje voda na mlin tistim, ki so v vojni videli priložnost za obračun z nadležnimi malimi narodi. Šef kabineta cesarja Karla grof Polzer Hoditz je pozneje z obžalovanjem zapisal:

*"Visoki vojaški poveljniki so se v gotovo pošteno mislečem patriotizmu orientirali takoj po krilatici 'boja Nemcev proti Slovanom' in so zmogli dati tej orientaciji tudi praktičen izraz."*⁴⁶

Da so visoki častniki svoje ravnanje razumeli le kot *"pošteno misleči patriotizem"* je moralo od njih že zahtevati precej slab stik z realnostjo. A tudi *mojster špijonaže Maximilian Ronge*⁴⁷ -

od 1917 šef vojaške obveščevalne službe - je v svoji analizi delovanja *P-Gruppe* prostodušno zapisal, da je bilo:

*"... pogosto v temelju različno pojmovanje civilnih in vojaških instanc; medtem ko so bile prve pogosto vodene od političnih oportunističnih ozirov, slednje seveda nikakor niso priznavale tourstnih vidikov, temveč so kot najvišjo nalogo imele vselej pred očmi le izpolnitev vojnih namerov [poudaril R.S.]."*⁴⁸

Kako v sklad s takšnimi trditvami spraviti minuciozno analiziranje delovanja slovenskih političnih strank in njih voditeljev v večkrat citirani brošuri, ki so jo 1916 iz Maribora poslali na vrhovno armadno poveljstvo, ali pa ugotavljanje judovskega porekla podrejenih častnikov, kar si je privoščil poveljnik neke brigade,⁴⁹ pač presega intelektualni domet neznatnega civilista. Očitno so si nekateri visoki častniki zelo široko razlagali vojne oziroma vojaške namene. Resnici na ljubo je treba povedati, da jih je takratni šef vrhovnega poveljstva Conrad von Hötzendorf zaradi tega občasno grajal.⁵⁰

Da so bili interesi države, kot so jih pojmovali posvečeni, nekolikanj v opreki s prizadevanji slovenske politike, nam lepo pokaže naslednji odlomek iz *Političnih ciljev*.

"Slovincem prijazni so nasploh vsi Nemci dežele tolikanj, kot ne iščejo boja s slovenskim prebivalstvom, ampak omejujejo svojo politično dejavnost le na čuvanje dosedanje veljave nemš-

*nadporočnik, dodeljen generalštabu, za eno leto prišel v štab ljubljanske 44. domobranske pehotne brigade. Svojo službo je opravljal tako dobro, da si je prislužil izredno napredovanje. Leta 1908 je bil dodeljen obveščevalni službi generalštaba (Evidenzburo des Generalstabes) in po kratki frontni službi leta 1917 postal šefleite (Chef des Evidenzbureaus und der Nachrichten-Abteilung des Armeekormandos). Poveljnik obveščevalne službe je bil do 1919. Po vojni je bil ministrski svetnik v uradu zveznega kanclerja. Po priključitvi Avstrije Nemškemu rajhu je bil interniran v Dachau Umrl je leta 1953 (biografijo povzemam zlasti po tipkopisu Oskarja Regeleja, Ministerialrat General Maximilian Ronge † in drugih dokumentih, priloženih Qualifikationsliste, Maximilian Ronge, *1874; Qualifikationsliste, KA). Svojo volunsko dejavnost je Ronge popisal tudi v dveh knjigah, ki sta izšli po vojni (M Ronge, Kriegs- und Industrie-Spionage in Max[imilian] Ronge, Meister der Spionage, Zürich-Leipzig-Wien 1934).*

⁴⁸ B/126: 537, KA.

⁴⁹ E. A. Schmidl, Juden in der k.(u.)k. Armee, str. 69.

⁵⁰ W. Lukan, Zur Biographie von Janez Evangelist Krek, str. 203, v op. 212.

⁴³ Danzer's Arme-Zeitung, 3 5. 1900 (navajam po Erwin A Schmidl, Juden in der k.(u.)k. Armee - Jews in the Habsburg Armed Forces 1788-1918. *Studia Judaica Austriaca* (Band 9), Eisenstadt 1989, str. 68).

⁴⁴ Die politischen Ziele der slowenischen Intelligenz, str. 3. Takšno stremljenje je bilo v tem primeru pripisano "radikalni struji" slovenskih liberalcev pod vodstvom Ivana Hribarja.

⁴⁵ Prav tam. Zmerni so bili tisti slovenski liberalci, ki so tako dobro sodelovali z nemško veleposestjo v kranjskem deželnem zboru.

⁴⁶ Arthur Graf Polzer Hoditz, Kaiser Karl, Zurich-Leipzig-Wien 1929, str. 142-143 (navajam po. Lojze Ude, Boj za severno slovensko mejo 1918-1919, Maribor 1977, str. 10).

⁴⁷ M. Ronge je bil rojen 9.11.1874 na Dunaju. Končal je terezijansko vojaško akademijo v Dunajskem Novem mestu in 1896 vstopil v vojsko. Nato je 1901 končal še generalštabno šolo (Kriegsschule). Leta 1902 je kot

kega jezika v uradih in šoli, na prizadevanje, ki je očitno v skladu z državnimi interesi [!? R.S.].”⁵¹

Tourstno razmišljanje zanesljivo daje novo vsebino “pošteno mislečemu patriotizmu” nekaterih vojaških krogov. V takem miselnem modelu potem ni bilo težko v slovenskih prizadevanjih po enakopravnosti videti rušenja države in v vsakem predvojnem stiku s Srbi državi sovražnega srbofilstva. Le pozorno je treba brati in poslušati! Saj se je vendar dr. Šušteršič v nekem govoru zavzel za trializem, Slovenec pa podpiral pravoslavne Srbe v balkanski vojni in je – nezaslišano! – bralcem priporočil roman Frana Maslja “Gospodin Franjo”.⁵²

“Iz vsega tega izhaja, da se je klerikalna stranka [...] v svojih strankarskih organih in v javnem delovanju vedno znova udeleževala na način, ki je bil zelo blizu pospeševanju velikosrbske ideje.”⁵³

Preden na nekaj primerih pogledamo metodo dela, ki je bila uporabljena za utemeljevanje takšnih sklepov, velja za primerjavo pogledati še eno vojaško poročilo o stanju med Slovenci. To je malo starejše in izvira iz drugega vira, njegovi sklepi pa so radikalno drugačni.

Ob vstopu Italije v vojno na strani antantnih sil se je vrhovno poveljstvo armade začelo pripravljati tudi na možnost, da bi italijanske sile prebile šibko obrambo na Soči in prodrle do Ljubljane. Julija 1915 je zato vrhovno poveljstvo slovenskemu stotniku Viktorju Andrejki pl. Livnogradu poverilo “*Akcijo Kranjska in Primorje*”.⁵⁴ Cilj akcije je bil pripraviti vstajo Slovencev, če bi Italijani zasedli Kranjsko. Da bi preveril ozračje med prebivalstvom in politične razmere, je Andrejka dobil nalogo, naj se poveže s slovenskimi politiki.⁵⁵ Slovenski politiki iz kroga ljudske stranke so priložnost zgrabili z obema rokama.

Na podlagi poročil, ki jih je Andrejka sestavil o pogovorih, so v obveščevalni službi vrhovnega poveljstva sestavili referat. Skrajšanega in na-

slovljenega “*Drža Slovencev v vojni*” je Franz Conrad von Hötzendorf dal poslati državnim vrhovom.⁵⁶ Vrh vojske se je na podlagi tega dokumenta igral celo z mislijo o “*ustanovitvi neke vrste slovenske vojne krajine*”,⁵⁷ ki naj bi predstavljala protiutež Madžarom in obrambo proti Italijanom.

Že na prvi pogled je jasno, da gre za povsem drugačne poglede od tistih, ki so nekaj za tem na prišli dan iz poveljstva za jugozahodno fronto. Razlika v pristopu je vidna že iz naslovov obeh spisov: če je poročilo vrhovne komande govorilo o stanju med narodom, je drugo govorilo o ciljih inteligence. Tudi besedilo *Političnih ciljev* poskuša - četudi malo prepričljivo in ne ravno dosledno - dokazovati razliko med politično sumljivo, četudi ne odkrito veleizdajalsko inteligenco in zdravo avstrijsko usmerjenim narodom.

Ali je bilo poročilo poveljstva jugozahodne fronte neposredna reakcija na stališča vrhovnega poveljstva, ki so bila poveljstvu v Mariboru znana, niti ni važno. Vsekakor po tem odzivu, katerega del je tudi tiskano poročilo “*Die politischen Ziele der slowenischen Intelligenz*”, kot pravi Lukan: “*O podpori slovenskim političnim ciljem poslej ni bilo več govora - ad acta!*”⁵⁸

Seveda je tudi Slovincem naklonjeno poročilo gotovo v nasprotju z izjavami o delovanju armade, ki naj bi ga motivirali le vojni cilji. Sam vzrok za začetek akcije je sicer bil vojaško motiviran, a nadaljnji razvoj je gotovo že segel globoko na območje političnega.

Ob koncu se še enkrat vračam k *Političnim ciljem* in s primerjavo nekaterih odlomkov tega teksta z navedki iz časopisja in dejanskimi političnimi stališči slovenskih politikov želim pokazati pristranskost in zavajanje, ki ga prežemata. Sicer bi kdo upravičeno lahko pripomnil, da je bil armadni analitik pač ostrega pogleda in bistrega uma ter je znal odlično napovedovati. Kajti ni mogoče zanikati, da sta razpad dvojne monarhije in nastanek države, ki se je pozneje imenovala Jugoslavija, dobra argumenta za takšno tezo.

⁵¹ Die politischen Ziele der slowenischen Intelligenz, str. 16.

⁵² Prav tam, 10, 11 in 12

⁵³ Prav tam, str. 12.

⁵⁴ W. Lukan, Zur Biographie von Janez Evangelist Krek, str. 194, 195.

⁵⁵ Prav tam, str. 195.

⁵⁶ Prav tam, str. 196. Verjetno ta dokument kot “neko anketo” omenja tudi Pleterški (J. Pleterški, Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo, str. 59).

⁵⁷ Prav tam, str. 201.

⁵⁸ Prav tam, str. 203

Dr. Schager tako navaja del Krekovega govora v kranjskem deželnem zboru ob razpravi o aneksiji Bosne in Hercegovine 16. januarja 1909. V poročilo je avtor uvrstil več navedkov iz tega govora, med drugim tudi naslednji stavek o Srbih.

*“Das serbische Volk, meine Herren, das sind unsere Neapolitaner; sie sprechen viel, sie sagen alles heraus, was sie in der Seele fühlen. Aus allem ersieht man, daß bei ihnen die Poesie vorweigt und nicht die Realität.”*⁵⁹

Res je Krek v govoru pokazal naklonjenost do Srbov, toda v nadaljevanju je rekel še nekaj o velikosrbstvu, kar pa je v poročilu ostalo gladko preslišano.

*“Tak nedosegljiv ideal je velika Srbija. Konštantiram hladno in kratko, da bi ta ideal bil tudi za splošnost, ne samo za Avstrijo, poguben.”*⁶⁰

Ne moremo tudi zanemariti, da so bile Krekove simpatije eno, njegova realna politika pa drugo. Walter Lukan pravi:

*“Ostaja dejstvo, da Krek v svoji koncepciji južnoslovanske države Srbov dolgo ni priznal za enakopraven dejavnik. [...] v svoji realni politiki, ki je vendar sem in tja imela tudi oportunistične poteze, je Srbe brez pridržka upošteval šele od druge polovice maja leta 1917.”*⁶¹

Da je slika, ki jo vidimo, lahko precej odvisna od tega, od kod gledamo, se lepo vidi iz dveh popolnoma različnih vtisov o istih dogodkih. V *Političnih ciljih* lahko beremo pritožbe zaradi pomanjkanja vojnega navdušenja med Ljubljanci, ki da je bilo posledica dolgoletne indoktrinacije s strani slovenskih časnikov.⁶² Ivan Hribar pa v spominih pravi, da je bilo dan po napovedi vojne Srbiji:

⁵⁹ *Namenoma navajam po Die politischen Ziele der slowenischen Intelligenz, str. 10. V originalu je navedek sledeč: “Srbski narod, gospoda moja, to so naši Neapolitanci. Živahni so, govore veliko, govore vse, kar jim čuti duša. Po vsem se vidi, da prevladuje v njih poezija, in ne realnost.” (Obravnave deželnega zbora kranjskega v Ljubljani, zasedanja od 27. marca 1908 do 29. oktobra 1910 (Po stenografičnih zapisnikih.), 47. zvezek, str. 270).*

⁶⁰ *Obravnave deželnega zbora kranjskega, str. 270.*

⁶¹ *W. Lukan, Zur Biographie von Janez Evangelist Krek, str. 167*

⁶² *Die politischen Ziele der slowenischen Intelligenz, str. 13.*

*“to kar sem doživljal okoli sebe [...] skrajno gnjusno, človeškega dostojanstva nevredno. [...] Vse ulice vse hiše so se ozaljšale z zastavami. Nekatere hiše so v njih kar tonile. Ni bilo namreč dovolj, da so bile oličene z dolgimi plahtami od strehe do tal, katere so si omislili ‘patrijotični’ hišni gospodarji; tudi stanovanjske stranke so hotele pokazati svoj ‘patrijotizem’ in so zato mnoge iz njih razobesile zastavice ob vseh oknih svojih stanovanj.”*⁶³

Hribar je sicer priznal, da je bilo v navdušenju tudi precej oportunitizma in prenarejanja, a je vendar ogorčen končal:

*“Res so bili med množico posamezniki, ki so blaznega navdušenja tulili ko besneči derviši. Vse te množice so [...] hitele pred vladno posloplje na Bleiweisovi cesti, kjer so predstavniku avstrijske državne moči prirejale ovacije, katere so bile prave orgije veselja.”*⁶⁴

Toda vse to navdušenje ni preslepilo bistrovidnih častnikov pod poveljstvom nadvojvode Evgena, ki so bili še dalje nezadovoljni zaradi pomanjkanja patriotične vneme Slovencev. Ob vsem tem nergaštvu, ki preveva *Politične cilje*, ni presenetljivo, da je kot *“edini neoporečni slovenski politik”* ostal le Josip vitez Pogačnik.⁶⁵ Njegova neoporečnost je bila verjetno posledica tega, da si je *“mož pridobil veliko prijateljstva v vojaških krogih...”*⁶⁶

Da so bila stališča, ki so slovenskim politikom imputirana v *Političnih ciljih*, (tudi namerno) skregana z resničnostjo, mora biti jasno vsakomur, ki je kdaj prebral kakšno razpravo o slovenski politiki pred prvo svetovno vojno in med njo. Tu se torej nima pomena spuščati v nadaljnje dokazovanje. Vse slovenske politične grupacije - z izjemo maloštevilnih in malo vplivnih Preporodovcev - so si uresničitev slovenskih nacionalnih ciljev predstavljale v okviru preureditve monarhije. Vasilij Melik je v svoji razpravi o letu 1918 v slovenski zgodovini zapisal:

“Če izvezemo maloštevilne ekstremiste, absolutne nasprotnike Avstrije na eni in absolutne Avstrijce [...] na drugi strani, je ogromna večina

⁶³ *I. Hribar, Moji spomini, II. del, str. 101.*

⁶⁴ *Prav tam, str. 102.*

⁶⁵ *Prav tam, str. 14.*

⁶⁶ *Fran Šuklje, Iz mojih spominov, II. del, Ljubljana 1995, str. 56, 57.*

*Slovencev (o ogrskih in beneških tu ne govorim) sprejemala Avstrijo kot danost, ob kateri neke bližnje uresničljive druge možnosti ni bilo, čeprav so ob mislih na slovanstvo sanjali o različnih rešitvah.*⁶⁷

Kot je z odlomkom iz dnevnika Srečka Punčerja, ki kaže njegovo ogorčenje nad morilci Franca Ferdinanda, lepo pokazal Janez Cvirn, lahko kaj takega trdimo celo za ljudi, ki so pozneje veljali za prepovedovce in radikalne protiaustrijce.⁶⁸ V nasprotju z mariborskim poznavalcem lahko s Cvirnom mirno trdimo, da v splošnem:

*“Slovanska in v njenem okviru vedno bolj prevladujoča jugoslovanska orientacija nikakor nista bili protiaustrijski.”*⁶⁹

Toda nobenega dvoma ni, da so prav medvojnne slabe odločitve v vrhovih avstrijske države in armade prispevale svoj delež k spremembi takšne usmeritve. Vprašljiva logika, ki je stala za *Političnimi cilji*, je zabila svoj žebelj v krsto habsburške monarhije. In tako je dr. Anton Korošec nekega oktobrskega dne Karlu *“Zadnjemu”* odgovoril: *“Veličanstvo, prepozno je!”* Toda to je že druga zgodba.

Zusammenfassung

“Die politischen Ziele
der slowenischen Intelligenz”

*Einige Anmerkungen über Spione
und Soldaten*

“Da nur die slowenische(n) politischen Führer und ihre Presse verhetzend wirken, während die große Masse der slowenischen Bevölkerung kaisertreu und österreichisch gesinnt ist, ist ein schärferes Vorgehen gegen die Führer und überhaupt eine stärkere Betonung des Staatsgedankens durch die Landesregierung und Zentralregierung am Platze, woran es jedoch nach allen Erscheinungen sehr gemangelt hat.”

⁶⁷ Vasilij Melik, Leto 1918 v slovenski zgodovini, *Zgodovinski časopis*, let. 42/1988, št. 4, str. 525.

⁶⁸ Janez Cvirn, Obesiti za pete in skrivni nad ognjem. Slovenci in habsburška monarhija (1848-1918), *Zgodovina za vse*, leto 11/1995, str. 9, 10.

⁶⁹ *Prav tam*, str. 12.

So endet der intrigante Aufsatz, den der Major Auditor Dr. Albin Schager im März 1916 für das k. u. k. Kommando der Südwestfront verfaßt hat. Darin wird der gesamte alte militärische Groll genüßlich dargestellt und nicht verborgen, daß der Autor das geflügelte Wort des deutschen Kanzlers Bethmann-Hollweg über den Entscheidungskampf zwischen Germanen und Slawen als Anleitung zur Abrechnung mit den Slawen Österreichs verstanden hat. Der einleitend zitierte Passus ist der Ausgangspunkt dieses Beitrags über die politische Tätigkeit und die Spionageaktivität der Armee in Slowenien in der Zeit des Ersten Weltkriegs. Natürlich kann dies nicht ein vollständiger Überblick der militärischen Einmischung in die Politik und der damit verbundenen politischen Abrechnungen mit den Slowenen während des Krieges sein. Die Entwicklung wird summarisch vorgestellt, ausführlich aber wird der im Titel genannte Bericht zitiert, da er eine genauere Darstellung verdient. Der Text über die politischen Ziele der slowenischen Intelligenz gibt nämlich einen guten Einblick in jene Logik, die hinter den damaligen Ereignissen stand.